

Az érzékelésről és az emlékezetről (IV.6 [41])*

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.19757>

Az értekezés érvelésének áttekintése

1. FEJEZET: AZ ÉRZÉKELÉS NEM LENYOMAT A LÉLEKBEN

Bevezetés: a polémia tárgya az érzékelés és emlékezés lenyomat-elmélete

1, 1–5: Az érzékelés nem lenyomat a lélekben és az emlékezés nem lenyomat megtartása. 5–7: A két tézis együtt áll vagy bukik. 8–11: A lenyomat-elméletet tagadjuk, így alternatív elméletre van szükség.

Módszer

1, 11–14: Amit a látással kapcsolatban találunk, azt általánosíthatjuk a többi érzékelésre is.

A látás esetén nincsen és nem is lehet lenyomat

(a) A látás fenomenológiájából vett érv

1, 14–23: Világos, hogy látás során a tekintetünk a kívül lévő tárgyra irányítjuk, vagyis kívültre tekintünk. Ha azáltal látnánk, hogy egy lenyomatot birtoklunk, vagyis egy lenyomat van a lélekben (= „Lenyomat-elmélet”), akkor nem lenne rá szükség, hogy kifelé tekintsünk. Tehát, nem lenyomattal érzékelünk.

(b) A látás tartalmából vett érv

1, 23–28: A Lenyomat-elmélet keretein belül nem magyarázhatók az alábbi érzékelések: a külső tárgy és az érzékelő *távolsága*, illetve a külső tárgy *nagysága*. Ugyanis a belső lenyomat nincs távol, és nem lehet bármekkora, pl. az embernél nagyobb.

(c) Az érzékelés (látás) metafizikájából vett érv

1, 28–32: A lenyomat-elméletből az következik, hogy nem magukat a látott dolgokat látnánk, hanem csak képmásokat (vagyis az érzékelés nem arról szólna, amiről gondoljuk).

(d) Az érzékelő és az érzékelés tárgya térbeli elkülönültségéből vett érv

* A kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH K 123839 és NKFIH, PD 138275 – támogatásával jött létre.

1, 32–37: Ahogy a látott tárgy nem érintkezhet a látás szervével (nem lehetnek ugyanott), az érzettárgy nem lehet a lélekben (az érzékelőben): és a lenyomat sem. A látó (alany) és a látott (tárgy) külön dolgok.

Konklúzió: az érzékelő és az érzékelt (tárgy) különböznek

1, 37–40: A látó (alany) és a látott (tárgy) nemcsak két különböző dolog kell, hogy legyen, hanem máshol is kell elhelyezkedniük.

2. FEJEZET: AZ ÉRZÉKELÉS MINT KÉPESSÉG

Az érzékelés egy képesség

2, 1–3: Minthogy az érzékelés nem lenyomat vagy hatás elszenvedése, az érzékelés egy tevékenységre való képesség. 3–6: Ez abból is látszik, hogy a látott a hallottól csak akkor megkülönböztethető, ha ezek tevékenységek.

A tárgy mégis hatni látszik

2, 6–9: Ennek ellenére úgy tűnhet, hogy az érzéki megismeréshez az érzékelt tárgynak valamiképp hatnia kell az érzékelőre.

Hallás

2, 10–16: A hallásnál a levegőben van az affekció, amit a lélek maga mintegy elolvas.

Ízlelés és szaglás

2, 16–18: A szaglás és ízlelés esetén a testben van az affekció, amelyet a lélek érzékel, vagyis megismerve ítéletet alkot róla.

Az elgondolhatók és az érzékelhetők megismerése közti különbség

2, 18–22: Az elgondolhatóknál nincs affekció, mert a tárgy belső, szemben az érzékeléssel, ahol a tárgy külső. 22–24: Ezért az elgondolhatók megismerése önismeret, és még inkább tevékenység, mint az érzékelés.

3. FEJEZET: AZ EMLÉKEZÉS

Kétféle emlékezés

Bevezetés: az emlékezés olyasmí megragadása, amit nem birtoklunk

3, 1–5: Az emlékezés csodálatos képessége arra vonatkozik, amit a képesség nem birtokol.

A lélek mint köztes intelligibilis princípium

3, 5–7: A lélek mindennek értelmi alapelve: utolsó alapelv az intelligibilis, első az érzékelhető világban. 7–10: Köztes és kapcsolódik mindkettőhöz: az intelligibilis világ élteti, az érzékelhető világ megtéveszti és alámerülésre készíteti.

Emlékezés az intelligibilisekre

3, 10–16: A lélek úgy gondolja el az intelligibilis tárgyakat (Formákat), hogy közel kerül hozzájuk és (vissza)emlékezik rájuk. Ez a Formák látása, birtoklása, valamiféle azonosság velük: a benne lévő formák aktualizálása.

Emlékezés az érzékelhetőkre

3, 16–19: Az érzéki emlékezés, az emlék lelki szemünk elé helyezése, melyre korábbi érzéki tapasztalat által vált képessé a lélek.

*Az emlékezés egy képesség**Az emlékezés mint képesség*

3, 19–21: A lélek úgy emlékezik, hogy úgy tekint a megjelenésre, amellyel kapcsolatban korábban megerősödött a képessége, mintha maga a dolog jelen lenne.

A képesség-elmélet magyarázó ereje – szemben a lenyomat-elmélettel

3, 21–27: Aki kevés dolog felé fordul, jobban emlékezik egy-egy dologra (pl. a gyerekek). Aki viszont sok dolog felé fordulva a figyelmét megosztja, kevésbé emlékszik rájuk. A lenyomat-elmélet ezt nem magyarázza, mert sok lenyomat nem jelentene rosszabb emlékezést egy-egy dologra. 27–29: Továbbá, a lenyomat-elmélet nem magyarázza, hogy az emléket szükséges felidézni és keresni. 29–38: Továbbá, a mnemotechnikai gyakorlatok és az ismételt tapasztalat is az emlékezetet *erősítik*, csakúgy mint a testi gyakorlatok a testi képességeket. Ez nem magyarázható a lenyomat-elmélettel. 38–40: Tehát, a lélek képessége (akár általában, akár konkrét dologgal kapcsolatban), ha felerősödik, a lélek emlékezik.

A gyakorlásból vett érv bővebben

3, 40–45: Az emlékezés, mint erő, gyakorlással vagy képesség által jön létre. 45–50: A lenyomat, mint affekció befogadása, azonban erőtlenségről árulkodik. 50–54: A gyakorlás nem tesz valakit gyengébbé vagy valamit jobban befogadóvá. 54–55: Az érzékelésnél is így van, az is egyfajta erő (ezért gyengébb az öregek emlékezete).

Az érzékelés képesség-elméletéből vett érv

3, 55–57: Ha az érzékelés nem lenyomat, hanem képesség, az emlékezés sem lenyomat megtartása, hanem képesség.

Miért kell eltelt az időnek az érzékelés és emlékezés között?

3, 57–59: Probléma: Ha az emlékezés ugyanolyan képesség, mint az érzékelés, mindkettőnek ugyanúgy kellene működnie. De az emlékezéshez szükséges, hogy idő teljen el az emlék megszerzése és a felidézése között, míg az érzékelésnél nincs ilyesmi. 60–63: Válasz: Vannak olyan képességek, amelyeket fel kell készíteni. Az emlékezés ilyen képesség (szemben az érzékeléssel, amely azonnal tud működni).

Az emlékezés egy külön lelki képesség

3, 63–67: Különböző emberek a jó emlékezetűek és az éleselműjűek, tehát az emlékezés és a gondolkodás külön képesség. 67–70: A lenyomat-elmélet sem a képességek kiválóságait, sem hiányukat nem magyarázza. 70–71: A lélek természete, hogy képességei vannak.

Konklúzió

3, 71–74: Az emberek azért vélekednek tévesen az emlékezéssel, és általában a lélekkel kapcsolatban, mert az érzékelés alapján ítélik meg a kérdést. 75–79: A hibás elmélet: a lenyomat-elmélet. Mind a lelket testnek tekintő materialisták, mind a lelket a test teljesültségének vagy formájának tekintő arisztotelianusok tévednek.

1

Mivel azt mondjuk, hogy az érzékelések nem benyomódások vagy bepecsételődések a lélekben,¹ ennek megfelelően semmiképpen sem fogjuk azt állítani, hogy az emlékezések ismeretek vagy érzékelések² megtartásai³ lennének oly módon, hogy megmaradna a lélekben az a lenyomat, ami eleve nem is [5] jött létre benne. Mindkét tézis ugyanannak a gondolatmenetnek képezi részét: vagy azt kell mondani, hogy a lenyomat létrejön a lélekben és meg is marad ott, már ha emlékezzünk, vagy ha nem fogadjuk el az egyiket, bármelyik legyen is, akkor a másikat sem fogadhatjuk el.⁴ Mi, akik egyik tézist sem fogadjuk el, szükségképpen ku-

¹ A terminológia talán leginkább a sztoikusokra utal – főleg a „benyomódás” (*τύποςσις*) és „bepecsételődik” (*εὐσφραγίζεται*) –, de a legtöbbet használt „lenyomat” (*τύπος*) szó Epikurosz, Arisztotelész és későbbi peripatetikusok, Platón és későbbi platonikusok körében is elterjedt. A részletekről lásd az *Előszó* III.2 szakaszát. Az itt található „bepecsételődések” (*εὐσφραγισαίς*) alak csak Plótinosznál fordul elő (lásd még IV.3.26, 30), talán az ő szóalkotása, vö. Taormina 2022. 113. (A szakirodalmi hivatkozások a jelen írást megelőző kísérő tanulmányi irodalomjegyzékére utalnak.)

² Plótinosz szerint az emlékezés nem csak érzékelésből származhat, hanem ismeretekből (*mathémata*) is. Ebben Platón követi (*Philéboz* 34b; vö. Arisztotelész *Az emlékezet és a visszaemlékezés* 1, 449b19–23). Ez az emlékezésnek egy tágabb felfogása, mint amit Arisztotelész-nél találhatunk, aki szerint minden emlékezet érzékeléstől függ, mi több az idő érzékelése szükséges hozzá (*Az emlékezet és a visszaemlékezés* 1, 449b24–30; vö. 450a1–9; 2, 452b7 skk.). Így az emlékezés az érzékelő lélekhez tartozó reprezentációs képesség (*phantasia*) feladata (450a9–14; 19–25). Az ismeretekre való emlékezést (az érzéki emlékezésen túl) Plótinosz nem tárgyalja részletesen (vö. King 2009. 180, 764. jegyzet). Ehhez lásd az *Előszó* V.1 szakasz (1) pontját.

³ A késő antikvitásban az emlékezés sztenderd meghatározás szerint „megtartás” (*κατοχή*) vagy „megőrzés” (*σώτῆρια*), melynek megvannak a klasszikus és hellenisztikus előzményei, pl. Platón *Philéboz* 33c–34b. Plótinosz maga is lényegesnek tartja a megmaradást az emlékezés magyarázatában, lásd IV.6.3, 57; IV.3.29, 24. További részletekről és forrásokról lásd az *Előszó* III.3 szakaszát és az V.1 szakasz (1) pontját.

⁴ Ezt a mondatot többféleképp lehet érteni, aszerint, hogy mi az a két tézis, amelyek bármelyikének tagadása a másik tagadásához is vezet. A bevett és itt követett megoldás szerint (például Bréhier 1927; Blumenthal 1971. 71; Morel 2007; King 2009) a következők: (1a) „Az érzékelésben lenyomat jön létre”; (1b) „Az emlékezet lenyomatok megmaradása.” Eszerint Plótinosz megismétli az előző és a következő sorok mondandóját. Ez az olvasat jól mutatja az emlékezés érzékeléstől való függőségét: ha az érzékelés nem lenyomat, az emlékezés sem lehet lenyomatok megmaradása. Fordítva azonban nem világos a függés: ha az emlékezés nem lenyomatok megmaradása, attól még az érzékelés lehetne lenyomatok létrejöttje. Persze egy ilyen elmélet kihasználatlanul hagyná a lenyomatok létrejöttét az emlékezés magyarázatában. Emiatt Taormina (2022. 116–118) alternatív megoldást javasol, mely szerint a két tézis: (2a) „A lélekben létrejön lenyomat” (2b) „A lenyomat megmarad.” Vagyis ekkor az emlékezet nem azonos a lenyomat megmaradásával, hanem mind a lenyomat megmaradása (2b), mind létrejöttje (2a) az emlékezés előfeltétele. Ekkor a mondat nem Plótinosz saját érve lenne, hanem az emlékezést lenyomat megtartásaként értelmezőké. Hiszen ha az érv konkluzív lenne, akkor vagy tagadni kellene az emlékezés létét (ami abszurd), vagy elfogadni, hogy létrejönnek a lélekben lenyomatok és meg is maradnak (amit Plótinosz el kíván vetni). Plótinosznak tehát más megoldás után kell néznie: épp ezt mondja ki a következő mondatban. De azt is hozzáteszi, hogy azért kell kutatni, mert tagadja, hogy (1a) az érzékelés lenyomat létrejöttje és (1b) az emlékezés lenyomatok megmaradása, vagyis azokat a téziseket, amit az első megoldás (Bréhier és mások) tulajdonított a mondatunknak.

tatni fogjuk mindkettőről,⁵ hogy miként zajlik, hiszen tagadjuk mind azt, hogy a lélekben létrejönne az érzéki tárgy lenyomata [10] és lenyomatot képezne benne, mind azt, hogy az emlékezet akkor keletkezik, amikor a lenyomat benne marad.

Ha azonban megvizsgáljuk, hogy mi történik a „legvilágosabb érzékelés” esetében,⁶ akkor alkalmasint a többi érzékelésre is átvihetjük ugyanezt⁷ és ezzel megtalálhatjuk azt, amit keresünk. Az pedig talán minden esetben [15] világos, hogy amikor érzékeléssel, mármint látással ragadunk meg valamit, akkor arra nézünk és tekintetünket arra vetjük, ahol a látható dolog [tőlünk] egyenes vonalban van, ami azt mutatja, hogy⁸ arrafelé⁹ jött létre az [érzéki] megragadás¹⁰ és a

⁵ Az érzékelésről és az emlékezésről.

⁶ A látás esetében, lásd Platón *Phaidrosz* 250d2; vö. Arisztotelész *Metafizika* I.1, 980a23–27.

⁷ Ez az eljárás metafizikailag is megalapozott Plótinosznál, hiszen az érzékelés mint a lélek tevékenysége minden érzéki modalitás esetén ugyanaz, és az érzékek azáltal különböznek, hogy az egyes érzékszervek, amelyekben keresztül az érzékelés létrejön, milyen érzéki minőség befogadására képesek. Lásd IV.3.3, 13–25 és az *Előszó* IV. szakasz (1) pontját.

⁸ A kapcsolat az előző és a következő gondolat között érthető magyarázatként is: „mert világos, hogy” (*hósz délonoti*); így érti Taormina (2022. 89, 133).

⁹ Vagyis „abba az irányba.” Plótinosz az *ekei* szót használja (lásd még „arra nézünk” *ekei horómen* 15-16. sor), ami általában azt jelenti, hogy „ott,” illetve mozgást jelentő igék esetén utal a mozgás irányára. Plótinosz itt láthatólag a tekintetünk irányultságából veszi az érvét, vagyis nem arra gondol, hogy az érzékelés „ott” jön létre (értsd: kívül, ahol az érzettárgy elhelyezkedik), szemben Armstrong (1984. 321) fordításával, Kalligas (2023. 153); Taormina (2022. 128–131); Morel (2007. 375); Emilsson (1988. 79); Blumenthal (1971. 71, vö. 71, 13. j.); Bréhier (1927. 170) értelmezésével. Érthetjük ugyanis úgy, hogy az irányultságra utaló két kifejezés – „és tekintetünket arra vetjük...”, „és a lélek kifelé tekint” (vö. V.3.8, 32) – a megelőző kifejezéseket magyarázza (amelyekhez „és”-sel, *kai*, vannak kapcsolva) – „arra nézünk”, „arrafelé jött létre az érzéki megragadás” –, nem pedig egy további állítást tesz az érzékelésről, vö. Gerson 2018. 482. Az értelmezéshez köszönettel tartozom Lautner Péternek.

Az „arrafelé jött létre az [érzéki] megragadás” formula pontosan ugyanebben a megfogalmazásban előfordul Aphrodisziaszi Alexandrosz *Mantissa* 15, 145.23-ban is, ahogy Taormina (2022. 129, 132) felhívja rá a figyelmet. Ezen a helyen azonban a tézis összekapcsolódik a látás kiáramlás-elméletével, vagyis azzal, hogy a látás azáltal jön létre, hogy valami kiáramlik a szemből a látott tárgyhöz (*Mantissa* 145.19–20), így az „*ekei*” azt jelenti, hogy „ott jön létre a megragadás” (145.23). Továbbá Alexandrosz elveti a kiáramlás-elméletet, utalva arra, hogy a szemre fájdalmas hatással lehet a túl erős fényerő (145.20–22), tehát az érzékszerv nem a hatás létrehozója (amiből kiáramlik valami), hanem az elcsenvedője. Ha ez a szöveghely inspirálta is Plótinoszt, úgy néz ki, hogy a kifejezést átértelmezi – ahogy fentebb javasoltuk –, hiszen se kiáramlásról nem beszél, se nem kapcsolódik az érzékszervek sérülékenységéhez. Máshol viszont beszél kiáramlásról, mégpedig a szemben lévő fény kiáramlásáról, IV.5.4, 10–19-ben, ami (különösen 16–18. sor) alapján Taormina (2022) a mi szövegünkben is „ott”-nak érti az „*ekei*” szót. A IV.5 értekezésben azonban Plótinosz egyrészt a látás fizikai feltételeit vizsgálja, másrészt ténylegesen azt mondja, hogy „a látás (*opszisz*) oda megy” (*phora, poreuthénai*), ahol a látott dolog van, szemben a IV.6-al, ahol a nézés irányultságára, vagyis a látás fenomenológiájára utal. A kifejezés hasonlóságából tehát itt nem következtethetünk a jelentés azonosságára.

Kalligas (2023. 153) megoldása, mely szerint abban az értelemben jön létre az érzékelés a tárgynál, hogy a lélek mint testetlen szubsztancia egyébként is mindenhol teljes egészében jelen van, már csak azért sem lehetséges, mert Plótinosz máshol hangsúlyozza, hogy az érzékelések (az érzékelési tevékenység) az agyból indul ki, vagyis az érzékelési tevékenység is ott kell, hogy legyen (IV.3.23, 9–21; vö. IV.3.20, 4–8; *Előszó* 76. jegyzet).

¹⁰ A megragadás, *antilépszisz*, aktív tevékenység, bármely kognitív tartalom megragadását jelentheti. Ez a jelentés *Alexandriai Philónnál* (*Egybekelés a bevezető tanulmányokkal* 143.4–7) és

lélek kifele tekint; hiszen – szerintem – semmilyen lenyomat nem jött vagy jön benne létre,¹¹ és soha¹² [20] nem is fogad be pecsétnyomot úgy, mint ahogyan a pecsétgyűrű nyoma létrejön a viaszban. Nem lenne ugyanis semmi szükség a kifele tekintésre, ha már egyszer megvan benne a látott dolog formája, hiszen éppen ezáltal – tudniillik hogy a lenyomat behatolt oda – látná azt.¹³

Továbbá, midőn a lélek hozzáadja a távolságot¹⁴ a látványhoz¹⁵ és megmondja,¹⁶ milyen messziről látszik,¹⁷ távolinak látná így [25] a benne lévő, ami egyáltalán nem távolodott el tőle!¹⁸ A dolog méretéről pedig, amekkora az kívül,

Plutarkhosznál (*Moralia* 625a–b) jelenik meg (Hutchinson 2018. 179–182). A szövegünkben egyértelműen érzelmi megragadásról van szó, ahogy alább 3, 4-ben is. Plótinosz elutasítja egy általános megragadó képesség (*antileptikon*) létezését (IV.3.29, 8–22), ehelyett a megragadás, vagyis kogníció különböző fajtáit más és más lelki képességnek tulajdonítja (pl. IV.3.29 egésze); erről lásd az *Előszó* 78. jegyzetét. A megragadás (*antilepszisz*) terminus ilyen használata Aphrodisziaszi Alexandrosznál is megtalálható (lásd az *Előszó* III.4 szakasz (2) pontját).

¹¹ Aphrodisziaszi Alexandrosz *A lélek* 68.11–12, 16–17 úgy érvel a sztoikusok ellen, hogy a reprezentáció (*phantasia*) nem lehet sem éppen létrejövő, sem már létrejött lenyomat.

¹² A fordítás Igal javaslatát (*údepó*) követi, amelyet az *editio minor* kiadói (Henry–Schwyzer 1977) is elfogadnak. Egy kivétellel a kéziratok az *úde tói* („és így sem”) olvasatot adják (az olvasat magyarázatához lásd Kalligas 2023. 153). Igal javaslata annyiban problematikus, hogy Plótinosz eszerint nem tenne egyebet, mint megismétli az előző mondatrészben elhangzottakat. Taormina (2022. 239) egy apró, az ékezetet érintő javítást fogad el a kéziratok *tói* olvasatán. Eszerint a szöveg így hangzana: „valami révén / valaminek köszönhetően nem fogad be hatást . . .” (Lautner Péter fordítói jegyzete).

¹³ A látott dolog formájának a birtoklása tehát elégséges ahhoz, hogy érzékeljünk. Hogy a forma birtoklása azonos-e magával az érzékeléssel – amit Plótinosz ítéletként (*kriszisz*) vagy megragadásként (*antilepszisz*) ír le – az nem teljesen világos. A „forma” (*eidosz*) az arisztotelési elméletre utal, mely szerint az érzékelés a forma befogadása az érzékelt tárgy anyaga nélkül (lásd az *Előszó* 75. jegyzetét). Máshol Plótinosz is fontos szerepet szán a lélekben aktivizálódó formának az érzékelés magyarázatában, lásd IV.4.23, 1–5, 17; 27–32 és az *Előszó* IV. szakasz (4) és (6) pontjait.

¹⁴ A távolság érzékelése a formák (minőségek) érzékelésén túl az érzékelés egy további tartalma. A távoli tárgyak érzékelésével Plótinosz a II.8 értekezésben foglalkozik, de ott fizikai magyarázatot keres. A távolság érzékelése (hogy a tárgyat a távolban látjuk, illetve a tárgy távolságát is látjuk) sztenderd ellenérvként szolgált az optikai látáselméletekkel és az atomista érzékelésemeléttel szemben; lásd az *Előszó* III.4 szakaszának (3) pontját.

¹⁵ A „látvány” (*horama*), vagyis amit lát, általánosabbnak tűnik, mint a „látható dolog” (*to horaton*) I, 16. sor, és a „látott dolog” (*horómenon*) I, 22. sor, hiszen ahogy az I, 27. sor példája mutatja, az égbolt is lehet ilyen látvány, de individuális tárgynak nem mondanánk.

¹⁶ Itt a *legein* szó szerepel, mely bár alapvetően beszédet, mondást jelent, itt inkább arra utal, hogy a lélek tevékenysége, hogy meghatározza („kiszámítja”) az érzékelt tárgytól való távolságát, semmint, hogy nyelvi formába öntve tenné ezt. Vö. Taormina 2022. 53–54, 90. old. 6. jegyzet, 138–139.

¹⁷ Itt Plótinosz egy másik, a látással kapcsolatos szótövet használ, *thea*, amelyből az intellektuális szemlélésre használatos terminológia származik (vö. *theória*). A látás és az intellektuális szemlélés ilyen tradicionális összekapcsolása is indokolja, hogy Plótinosz a látás érzékét vizsgálja legrészletesebben, lásd Blumenthal 1971. 69; és az *Előszó* I. szakaszának végét.

¹⁸ A tárgy nem távolodott el az érzékelőtől, mert benne van (a lélekben), ahogy az előző sorokban kimutatta Plótinosz a lenyomatról. Vagyis itt a lenyomat-elmélet inkoharenciájára mutat rá, arra, hogy bizonyos érzékeléssel kapcsolatos tényeket (azt, hogy a tárgyakat minden esetben bizonyos távolságra lévőnek látjuk) nem képes a lenyomat-elmélet kielégítően magyarázni.

miként is mondhatná meg azt, hogy mekkora, vagy azt, hogy nagy, például az égbolt méretéről, hiszen a benne lévő lenyomat nem lehet akkora?¹⁹

A legfontosabb azonban a következő: ha ugyanis lenyomatait fogadnánk be azoknak, amiket látunk, nem [30] magukat a látott dolgokat látnánk, hanem csak azok képmásait és árnyképeit,²⁰ és ezért mások lesznek maguk a dolgok és azok, amiket látunk.²¹

Egészében véve azt, amit már mondtak, hogy tudniillik nem lehet látni a látható tárgyat, ha a pupillára helyezzük,²² hanem távolságot megtartva kell azt nézni, még inkább át kell vinnünk a lélekre. [35] Ha ugyanis a látható dolog

¹⁹ A méret, nagyság érzékelését is a II.8 értekezés vizsgálja, ahol az égbolt méretének példája megtalálható (II.8.2, 12). Plótinosz egyrészt arra utal, hogy a lenyomat nem lehet akkora, amekkora a külső tárgy (vagyis ez az érv a térben kiterjedt, testi lenyomatok ellen érvényes, ahogy IV.3.26, 29–34 is), és a lélekben lévő lenyomat alapján nem határozható meg a méret. Tehát a lenyomat-elmélet a méret, nagyság érzékelését sem képes magyarázni. Vö. IV.5.3, 26–38, ahol a levegőben lévő lenyomatok látásban betöltött szerepe ellen érvelve mutat rá a fizikai lenyomat nagyságának korlátaira. Ez a kritika is az epikureusok elleni érvelésből táplálkozik, lásd az *Előszó* III.4 szakasz (3) pontját. Vö. V.8.2, 26–27, ahol az, amit befogad az érzékelés, forma kell, hogy legyen (anyag nélkül), különben nem „férne be”.

²⁰ „Képmásra” itt Plótinosz az *indalma* szót használja, melynek olyan színezete van, hogy a látvány hamis, mint az illúzió vagy hallucináció esetén. Ezt az „árnykép” (*szkia*) kifejezés is erősíti, hiszen az árnyéknak nincsen önálló létezése, és csak homályosan (ráadásul a fény iránya alapján változóan) utal az árnyékot vető tárgyra.

²¹ Az érvelés áttér a látás fenomenológiájáról és különféle tartalmairól a látás, és általában az érzékelés metafizikájára. Egyrészt az érzékelt tárgy az érzékelőn kívül van (hiszen amikor látunk, kifelé tekintünk). Ha viszont azáltal látjuk a külső tárgyat (közvetve), hogy egy belül lévő lenyomatot közvetlenül érzékelünk (miután a lenyomat-elmélet értelmében bekerült a lélekbe), amit (közvetlenül) látunk, nem lehet azonos magával a külső tárggyal. Tehát az érzékelésnek magának, és következképp az érzékelőnek, különböznie kell magától az érzékelt tárgytól. A fejezet további részében ezeket a következményeket fejti ki Plótinosz. Másrészt, ha a lenyomatot érzékelnénk (és a külső tárgyat csak ezáltal érzékelnénk), akkor az érzékelés egy illúzió lenne, hiszen maguk a dolgok helyett csupán képmásokat érzékelnénk (vö. V.3.5, 21–26). Máshol, az Értelem megismerésével szembeállítva, Plótinosz elfogadja ezt a következményt, lásd V.5.1, 12–19, 62–65; vö. V.9.7, 1–6. Továbbá, a világban lévő érzékeltető minőségek az őket létrehozó értelmi alapelvek (*logoszok*) képmásai, lásd II.6.3, 17–24. Ennek a szkeptikus érvelésnek az előzményei megtalálhatók Sextus Empiricusnál, *A tudások ellen* VII. 354–358, 383–387; vö. az *Előszó* III.4 szakaszának (1) pontja. Hasonlóképpen érvel Plótinosz az ellen, hogy a látás esetén a közeg maga hatást elszenvedve adná tovább a hatást (lenyomatot) a szemnek, hiszen ekkor sem a tárgyat, hanem a közegben lévő hatást érzékelnénk, lásd IV.5.2, 50–53. Továbbá, ahogy a távolság és a méret érzékelése kapcsán (lásd a 14. és 19. jegyzetet), ennek az érveknek is megvannak a gyökerei az epikureusok elleni érvelésben (vö. Aphrodisziaszi Alexandrosz *Mantissa* 11, 136.5–11; *Kommentár Arisztotelész Az érzékelés és tárgyaihoz* 58.16–20). Hiszen ha magukat a képmásokat látjuk, akkor róluk ugyan lehet igaz ismeretünk, a külső dolgokról azonban nem tudjuk meg, hogy milyenek (lásd pl. Plutarkhosz *Kólótesz ellen* 1121a–c, 1123b).

²² Lásd Arisztotelész *A lélek* II.7, 419a10–13. Arisztotelész ezt a tézist a többi érzéki modalitásra is általánosítja: *A lélek* II.7, 419a25–30; II.9, 421b17–18; II.11, 423b20–25. Plótinosz ugyancsak utal a jelenségre a IV.5.2, 55–61 helyen, ahol azonban (minden bizonnyal a kontextus különbsége miatt) teljesen másként magyarázza, hogy a szemre helyezett tárgy nem látható.

lenyomatát belehelyezzük a lélekbe, akkor az, amiben a lenyomat bepecsételődné, nem az adott tárgyat látná. A látónak és a látottnak ugyanis kettőnek kell lennie.²³

A látónak tehát, amely a lenyomatot látja, egy külön dolognak kell lennie, és a lenyomatot másutt elhelyezkedőnek látja, nem pedig ott, ahol a látó van.²⁴ A látásnak tehát nem arra kell vonatkoznia, ami ott helyezkedik el, ahol a látás [40] van, hanem arra, ami nem ott van, azért, hogy megtörténjen a látás.²⁵

²³ Vö. VI.9.10, 12.

²⁴ Plótinosz idáig (I, 14–37) a lenyomat-elmélet ellen érvelt, vagyis amellett, hogy a lélekben létrejövő lenyomat feltételezése nélkül kell az érzékelést magyarázni. Itt azonban, úgy tűnik, mégis azt állítja, hogy a látásban van valamiféle lenyomat, amit „másutt elhelyezkedőnek” látunk. Az ellentmondás legalább háromféleképpen kerülhető el. (i) Plótinosz elfogad lenyomatokat, de nem testi-fizikai lenyomatokat, hanem az érzékelt tárgyakban meglévő értelmi alapelvek (*logoi*) nyomait. (ii) Mégis feltételez lenyomatokat, de ezek nem a lélekben, hanem a testi érzékszervben keletkeznek. Emellett szól, hogy Plótinosz máshol is elfogad ilyen megoldást. Az (i) és (ii) értelmezésről lásd az *Előszó* IV. szakasz (4) pontját. (iii) Plótinosz végső soron nem fogadja el a lenyomatokat, de ebben a mondatban még a megelőző polémia következményeit fejti ki, így a feltételezett és cáfolt lenyomat-elmélet terminusaiban fogalmaz. Ha ezt az elméletet mégis tartani akarja valaki, akkor azt kell mondania, hogy „a látó a lenyomatot látja, de másutt elhelyezkedőnek, mint ahol a látó van”, és a lenyomatnak is máshol kell lennie. Ez azonban a lenyomat-elmélettel nem egyeztethető össze, hiszen ha a lenyomat nem a látóban jön létre, akkor az elmélet semmit sem magyaráz abból, ami miatt feltételezték. Vegyük észre, hogy ez összeegyeztethetőnek tűnik a (ii)-es értelmezéssel, hiszen ha (ii) szerint nem a lélekben, vagyis a látó alanyban van a lenyomat, hanem az érzékszervben, vagyis a testben, amiben a látás tevékenysége létrejön, akkor (iii) szerint a látó (= a lélek) máshol elhelyezkedőnek (= a testben lévőnek) látja a testi lenyomatot. A probléma ezzel az, hogy Plótinosz elmélete nem pont ez: a lélek nem látja a lenyomatot (hiszen magukat a dolgokat látja, nem reprezentációkat, ahogy Morel (2007. 391. oldal 13. jegyzet) is elismeri), hanem a testi lenyomat által a lélekben aktivizált vagy felkeltett képesség segítségével a lélek képes ítéletet alkotni a külső érzékelhető tárgyról. Vö. az *Előszó* IV. szakasz (6) pontját.

²⁵ Itt Plótinosz a látó és látott logikai különbségére és ennek térbeli megnyilvánulására teszi a hangsúlyt, míg a fejezet elején a látás fenomenológiájából (kifelé irányultság) merítette az érvét. A térbeli különbség zavarba ejtő, hiszen Plótinosz dualista felfogásában a lélek immateriális létezőként nem kötődik helyhez. Plótinosz itt vagy ellenfeleinek feltevéseiből indul ki, és ezeket cáfolja (ez a valószínűbb), vagy talán saját felfogására utal, mely szerint bár a lélek maga nem lokalizálható, egyes tevékenységei mégis az egyedi lélek által használt test adott részeiben jelennek meg (IV.3.23, vö. az *Előszó* 76. jegyzet). A látott dolognak és az érzékszervnek különböznie kell: IV.4.23, 21–37; IV.4.24, 18–19. Az érzékelt dolog és az érzékelő különbségéhez vö. Aphrodisziaszi Alexandrosz *A lélek* 69.6–8.

Ha mármost nem így áll a dolog, akkor miképpen [zajlik]?²⁶ Talán úgy kell felfognunk, hogy [a lélek]²⁷ olyasmikről beszél, amelyekkel nem rendelkezik.²⁸ Hiszen ez a képesség jellemzője: nem az, hogy elszenvet²⁹ valamit, hanem az, hogy képes is végrehajtani azt, amire amúgy is rendeltetett.³⁰

Véleményem szerint így tesz különbséget a lélek a látható és a [5] hallható között is, s ez nem lehetséges, ha mindkettő³¹ lenyomat lenne,³² hanem csak ak-

²⁶ Tudniillik az érzékelés, vö. 1, 8–9.

²⁷ Az alany nincs megnevezve a szövegben. A „lélek” három sorral alább kerül említésre bizonyos érzékeléssel kapcsolatos tevékenységek alanyaként, illetve máshol mint ami „beszél”, *legein*, lásd a 16. jegyzetet. Így érti Harder–Theiler–Beutler (1971); Armstrong (1984); Morel (2007); Gerson (2018); Taormina (2022). Itt, a 2, 1 sorban még két alany jöhet szóba: „látás”, *horaszisz*, hiszen az előző fejezetben erről volt szó, vagy általában „az érzékelés”, *aisz-thészisz* (pl. Bréhier 1927), hiszen az érzékelés lenyomat-elméletét utasította el Plótinosz, és a felvezető kérdés is ezt erősíti, lásd az előző jegyzetet.

²⁸ Ha ugyanis nincs a lélekben lenyomat, hanem a látott dolog különbözik a lélektől és rajta kívül van, akkor a lélek nem rendelkezik azzal, amit lát, vö. 3, 4–5. A III.6.1, 6–11 helyen azonban problémaként merül fel, hogy a lélek olyasmiről alkot ítéletet, amit nem birtokol, lásd az *Előszó* II. szakaszát.

²⁹ Míg az első fejezetben Plótinosz a lenyomatnak azt a tulajdonságát hangsúlyozta, hogy az érzékelőben van, a másodikban (és a harmadikban, vö. 71. jegyzet) azt, hogy valaminek az elszenvedése (*pathein*, valamint *paszkhein*, 2, 8). Alább használja még a „hatás” (*peiszisz*, 2, 6) és „affekció” (*pathosz*, 2, 16–19) szavakat, valamint a passzivitásra utal az „uralkodás” (*kratein*, 2, 9) kifejezéssel. A hangokkal kapcsolatos hatásra használja még az „ütés” (*plégé*, 2, 7 és 2, 11) szót. Lásd az *Előszó* IV. szakasz (4) pontját.

³⁰ Az érzékelés tehát nem lenyomat befogadása a lélekbe, hanem lelki képesség. A szövegben a „képesség” *dünamisz* szó szerepel, aminek több jelentése van: (1) lelki fakultás, (2) lehetőség vagy potencialitás valaminek a létrejöttére, (3) képesség, erő, hatalom valami megtételére (abban az értelemben, hogy aki rendelkezik a *dünamisszal*, az nem szorul rá rajta kívüli tényezőkre a tevékenység gyakorlásához). Plótinosz mindhárom jelentést kiaknázza, de azt hangsúlyozza, hogy a lélek különböző *dünamiszai* valaminek a megtételére való „erők”, vagyis aktív tevékenység (*energeia*, lásd 2, 6) végrehajtását (*ergaszaszthai*) teszik lehetővé birtokosuk számára, míg a hatás elszenvedését, így valaminek a befogadását kizárja. Lásd az *Előszó* II. szakaszát. Ahogy Taormina (2022. 40–42) rámutat, Plótinosz itt Platón *Állam* V, 477d szövegére utal, ahol Platón a lelki képességeket a tárgyak alapján különbözteti meg. Az előző mondat gondolatához ez úgy köthető, hogy a lenyomat birtoklása egy passzív „képesség” lenne, amennyiben a birtoklást a lenyomat befogadása előzné meg.

³¹ Vagyis a látható és a hallható. Henry–Schwyzer (1977) szerint a „mindkettő” = „a látás és a hallás”, *to horan kai to akúein*. A kontextus azonban az érzettárgyakra utal (a látható és a hallható), amiről Plótinosz az első fejezetben megmutatta, hogy nem lenyomat, lásd Taormina 2022. 47–50, 241–245.

³² Nem teljesen világos, milyen különbségtevésre gondol itt Plótinosz. Annyi bizonyos, hogy ez a hallhatónak és a láthatónak az érzékelésén túl egy további érzéki ítélet arról, hogy a hallható és a látható különbözik. Valószínűleg a Platón *Theaitétosz* 184–186 helyen felvetett, Arisztotelész, és főképp Aphrodisziaszi Alexandrosz által is tárgyalt problémáról van szó: hogyan magyarázható az érzéki tudatosság egysége. Platón szerint a racionális lélekkel, Arisztotelész és Alexandrosz szerint az érzékelőképességgel. Alexandrosznál a közös érzék az érzékszervek által a központi érzékszerv különböző részeibe továbbított affekciók segítségével érzékeli egyszerre a különböző tárgyakat. Erről lásd az *Előszó* IV. szakasz (7) pontját. Amikor tehát azt mondja Plótinosz, hogy nem lehet a láthatót és a hallhatót megkülönböztetni, ha

kor, ha ezek természettől fogva se nem lenyomatok, se nem hatások,³³ hanem azzal kapcsolatos tevékenységek,³⁴ amely felé a lélek fordul.³⁵

Nem arról van azonban szó, hogy elhinnénk, hogy minden egyes képesség az őt ért ütés³⁶ híján nem ismerhetné meg a tárgyát, és úgy vennék [a képességet], mint amire hatnak a közelben lévő, nem pedig megismeri őket, noha neki az adatott, hogy uralkodjon rajtuk, s nem az, hogy rajta uralkodjanak.³⁷

ezen lenyomatokat alkotnának, úgy tűnik, az olyan elméleteket veti el, amelyen Alexandrosz is (a sztoikus elmélet is feltételezi a lenyomatok központba történő továbbítását, vö. Diogenész Laertiosz VII.52 (= LS 40Q); Calcidius *Kommentár Plátón Timaiosához* 220 (= LS 53G7–8)). Clark (1942. 360) szerint arról van szó, hogy ha az érzékelés lenyomat lenne, akkor a látás és a hallás materiálisan azonos, így megkülönböztethetetlen lenne. Mivel azonban a lenyomatok mint érzékszervi affekciók lokalizálhatók (IV.4.19; IV.7.7, 23–29, vö. az *Előszó* IV. szakasz (1) pontját), úgy tűnik nem ez a probléma forrása. Alexandrosz elméletéről lásd Hangai 2020a. Plótinoszról, valamint e hely értelmezési lehetőségeiről lásd még a 34. és 35. jegyzetet.

³³ *Peiszeisz*.

³⁴ Plótinosz megoldása szerint a különbségtéves két tevékenység (*energeia*) között történik (vö. Taormina 2022. 241–245). Ez a tevékenység lehet maga az érzékelési ítélet („Ez a dolog fehér”), vagy talán az ítélet egy előfeltétele, a „fehér” érzékelhető forma aktualizálódása a lélekben. Utóbbi mellett szól, hogy az elvetett alexandroszi elmélet szerint is tevékenységek szükségessé a különbségtéveshez. Mégpedig, az érzékelő képesség azáltal tesz különbséget a látott és hallott között, hogy mely érzékszerv továbbítja, „adja hírül,” az érzéki affekciót – Alexandrosz ezt a híradást az érzékszerv „tevékenységének” (*energeia*) nevezi (A *lélek* 63.12–64.3; *Quaestiones* III.9, 97.8–19). Plótinosz is beszél a forma érzékszerv által a lélek számára történő ilyen híradásáról (IV.4.23, 27–32; vö. *Előszó* IV. szakasz (3) pontját). Bár ez az értelmezés plauzibilis (lásd Hangai 2024), egyrészt feltételezi a különbséget érzékelhető minőség (forma) aktualizálódása és a forma segítségével alkotott érzékelési ítélet között – amit azonban a bevett nézet szerint nem szokás elfogadni (pl. Emilsson 1988. pl. 75, 132), másrészt az itteni szöveghely alapján ez nem támasztható alá. A szövegről és értelmezési lehetőségeiről lásd a 35. jegyzetet.

³⁵ Henry–Schwyzer (1977) egy szövegjavítást tartalmaz: „azzal kapcsolatos tevékenységek, amely felé a lélek fordul,” *energeiai peri ho epeiszi*. A fordítás értelmezése szerint a lélek fordul (szó szerint „közelít”) az érzékelhető tárgy (és érzékelhető tulajdonságai) felé: azaz, a lélek figyelmét, tekintetét, tevékenységét hangsúlyozza (vö. Morel 2007. 392. oldal 17. jegyzet). Ugyanez a szöveg érthető úgy is, hogy az érzékelhető dolog az alany, a lélek a tárgy: „azzal kapcsolatos tevékenységek, ami a lelket megközelíti” (a legtöbb fordító így érti: Armstrong, Igal, Gerson). Ez az értelmezés (a szövegjavítás kiindulópontja) a fejezet későbbi helyeire utal (2, 10–16), ahol a levegőben az érzékelő felé közelítő ütésekről (lenyomatokról) van szó. A szövegjavítás azonban nem feltétlenül megalapozott, ahogy Taormina (2022. 160–161, 241–245, vö. 36–60) rámutat. A kéziratok szövege – *energeiai peri ho eneiszi* – érthető úgy, hogy „azzal kapcsolatos tevékenységek, amivel kapcsolatban a lélekben vannak” (ahol a „*peri ho*” azt rövidíti, hogy „*peri túto, peri ho*”). Ez jól illik ahhoz, hogy a lélek tevékenységek között tesz különbséget: tudniillik a tevékenységek a lélekben vannak (és az érzékelt tárggyal kapcsolatosak). Az értelmezési lehetőségek előnyeiről és hátrányairól, valamint Taormina elemzésének továbbviteléről lásd Hangai 2024.

³⁶ Az „ütés” (*plégé*) szó talán a hallás esetén a levegőben a kemény tárgyak összeütődése során létrejövő mozgásra utal (IV.5.5, 9–24; Arisztotelész A *lélek* II.8, 419b19–23, vö. Plátón *Timaios* 67b). Lásd 40. jegyzet.

³⁷ Ez a mondat is monályos, ahogy az is, hogyan kapcsolódik az előzőkhöz. Plótinosz, úgy tűnik, tagadja, hogy hatás elszenvedése, avagy ütés (*plégé*; vö. VI.1.19, 46–47; 20, 30–32) lenne szükséges az érzettárgy megismeréséhez (*ginószekein*) – ennyiben megegyezik a korábban mondottakkal. Ehhez hozzáteszi, hogy a hatás elszenvedése ellentétes a megismeréssel: előb-

[10] Azt kell gondolnunk, hogy a hallásnál is ugyanez megy végbe. A lenyomat a levegőben van, mint valami tagolt ütés, mintha betűk lennének, amelyeket a hang létrehozója írt a levegőbe. A képesség, vagyis a lélek mivolta³⁸ pedig mintegy elolvassa³⁹ [15] a levegőbe írt lenyomatokat, amikor közel jutnak hozzá, vagyis eljutnak oda, ahol már természettől fogva látszanak.⁴⁰ Az ízlelés és a szaglás esetében pedig vannak egyrészt affekciók, másrészt viszont mindazok, amelyek ezekre vonatkozó érzékelések és ítéletek, a benyomásokra vonatkozó megismerések, amelyek különböznek a benyomásoktól.⁴¹

Az elgondolható dolgok ismerete viszont inkább híján van az affekcióknak és a lenyomatoknak.⁴² Az elgondolható dolgok ugyanis mintegy [20] belülről esnek a megismerés hatálya alá, az érzéki dolgok ellenben kívülről válnak a megfigyelés tárgyaivá.⁴³ Amazok inkább és lényegibb módon tevékenységek; e tudás

bi esetén valami más uralkodik a lélek felett, míg egy dolog megismerése valamiféle uralkodás a dolog felett (vö. *Előszó* 2. jegyzete). A következő sorokban azonban mintha mégis tagadná Plótinosz, hogy ütések nélkül történik az érzékelés, legalábbis a hallás. Lásd a 40. jegyzetet.

³⁸ Tehát a „lélek mivolta” *úszia* az, hogy képességekkel rendelkezik. Lásd az *Előszó* II. szakaszát.

³⁹ Az olvasás metaforája, amellet, hogy a lélek tevékeny voltára utal, talán a figyelem szerepét is hangsúlyozza (lásd IV.4.8, 9–16; V.1.12, 1–17; vö. I.4.10, 24–26; az *Előszó* 78. jegyzete).

⁴⁰ Plótinosz tehát a hallás során az észlelt hangot levegőben létrejövő és terjedő ütéseként fogja fel, lásd VI.1.5, 5–12; VI.4.12, 1–23; vö. VI.4.15, 6–8. A IV.5.5-ben azonban Plótinosz kizárni látszik, hogy szükség lenne levegőre a hang terjedésének közegeként, hiszen a távolra hatás együtt-szenvedés (*szümpatheia*) által jön létre, vö. Igal 1985. 479. Mivel azonban az együtt-szenvedéshez szükséges, hogy a világ anyaga folytonos legyen, mégiscsak van levegő a halló és a hallott dolog között, lásd az *Előszó* IV. szakasz (5) pontját. A IV.5.5 felvetése tehát kontrafaktuális.

A hallás ezen értelmezése az atomista elméleteket juttathatja eszünkbe, vö. Taormina 2022. 113. Démokritosz szerint (Theophrasztosz *Az érzékelés és tárgyai* 51–52 (= DK A135)) a levegőben létrejövő lenyomatot (*apotüposzisz*) látjuk; hasonlóképp vélekedett az i.e. 3. századi peripatetikus Sztratón (Sztobaios I.52.3). Epikurosnál (*Levél Hérodotoszhoz*, 53 (= LS 15A14), melyre Morel (2007. 392. oldal 21. jegyzet) utal), bár az érzékelés általában felénk mozgó képmás, a hang esetén az ütés (*plégé*) a hang forrásánál, a beszélő szájában van, és ez hozza létre a hallóig a levegőben terjedő „szelet” (*pneuma*).

⁴¹ Az érzékszervi hatás (*pathosz*) és a lélek ítélete (*kriszisz*), illetve az érzékelt dolgok megismerése (*gnószisz*), közötti megkülönböztetésről lásd az *Előszó* IV. szakasz (6) pontját. A IV.6-ban ezt az elméletet itt említi Plótinosz először, anélkül azonban, hogy a hatásokat egyértelműen az érzékszervbe helyezné.

⁴² A IV.6.1 fejezetben Plótinosz amellet érvelt, hogy lenyomatra nincs szükség az érzékelés magyarázatához. Ezzel szemben itt, úgy tűnik, egy olyan elméletet ad elő, melyben a látás esetén nincsen lenyomatra szükség – a hallás esetén az érzékelő testen kívül, a levegőben vannak valamiféle lenyomatok vagy ütések – a szaglás és az ízlelés esetén pedig az érzékszervben. A gondolkodás esetében pedig teljességgel el kell vetni a lenyomatok feltételezését.

⁴³ Az érzékelés (ahogy a lélek képességei általában, beleértve a diszkurzív gondolkodást) külső dolgokra vonatkozik, szemben az Értelemmel (*Núsz*), aminek a tárgyai (*noéta*) belső (sőt azonos velük): 3, 12–13; V.3.2, 3–14; 4, 14–16; V.9.7–8; vö. IV.3.12, 33–34; Blumenthal 1971. 108; Chiaradonna 2012. 200; Perdikouri 2016. 224–228; Hutchinson 2018. 104. Vagyis az elgondolható dolgok esetén nem fogadunk be semmit kívülről, szemben az érzékeléssel, ahol az érzékelhető formák aktualizálódása függ a külső tárgyak jelenlététől.

ugyanis önmaga tudása és mindegyik elgondolható dolog ő maga, amint tevékenykedik. Máshol vizsgáljuk meg, vajon a lélek kettőnek, vagyis egy másiknak látja-e önmagát, az értelem viszont egynek, és vajon a kettő pedig együttesen egy-e.⁴⁴

3

Most pedig, miután ezeket elmondtuk, a következőben az emlékezetről kell beszélni. Először is szögezzük le, hogy nem csodálatos – jobban mondva csodálatos ugyan, de nem szabad hitetlenkedni afelől, hogy a léleknek van ilyen képessége –, ha nem is fogadott semmit magába, észleli azokat, amikre nem [5] tett szert.⁴⁵

A lélek ugyanis mindennek az értelmi alapelve;⁴⁶ a lélek természete a legutolsó értelmi alapelv az elgondolhatók közül,⁴⁷ vagyis azok közül, amelyek az intelligibilis világban vannak, első azonban mindazok közül, amelyek a teljes

⁴⁴ Plótinosz itt talán az V.3.1–6 vizsgálódására utal. Az a kérdés foglalkoztatja itt Plótinoszt, hogy mennyiben lehetséges önismeret. A lélek számára, mivel kognitív tevékenységének tárgyai különböznek tőle – alany és tárgy kettő –, csak másodlagos módon. Az Értelem számára azonban elsődlegesen, amennyiben azonos a tárgyával (az értelemmel megragadható dolgokkal, *noéta*) – alany és tárgy egy. Vö. III.8.6, 14 skk.; III.8.8; V.1.4, 30–33; V.3.6, 1–8; V.6.1–2. A fenti értelmezés egy szövegjavításon alapul: „értelem” (*núsiz*), „értelmet” (*nún*) helyett. Taormina (2022. 245–247) kimutatja, hogy nincs okunk a javítást elfogadni, hiszen a kéziratok szövege is jó értelmet ad és az utalás is azonosítható: „[a lélek] az értelmet viszont egynek [látja];” az utalás ekkor a IV.4.2 fejezetre történik.

⁴⁵ Máshol is utal rá Plótinosz, hogy olyasmire emlékezünk, amit nem birtoklunk: III.6.2, 42–44. Ugyanakkor azt is elismeri, hogy az emlékezet valami szerzett (IV.3.25, 11), hiszen korábbi tapasztalattól függ, lásd az *Előszó* V.1 szakasz (1) pontját. King (2009. 115) szerint a megoldás, hogy az Ideákat nem szereztük, mégis szükségeseek az emlékezéshez. Bár az ideákra való visszaemlékezés esetén a tartalom valóban nem szerzett (vö. 3, 12–13), itt inkább egy problémát hoz fel Plótinosz: ha az emlékezés nem lenyomat megőrzése, akkor olyasmire kellene emlékezni, amit nem szereztünk meg, hiszen a megszerzés tulajdonképpen a benyomódás; vö. Taormina 2022. 177–179.

⁴⁶ „Értelmi alapelv”-nek a *logosz* szót fordítjuk. A szó jelentése rendkívül tág, a beszéddel (*legain*) kapcsolatos szótórhöz közel álló „kifejezés”, „beszéd”, „érv” jelentésektől, a matematikai „arány”-on és lélekfilozófiai „értelem”-en keresztül a kozmológiai „Értelem”, „Értelmes rendezőelv” jelentésekig. A plótinoszi *logosz* értelmezéséhez lásd az *Előszó* 57. jegyzetét. Itt (és gyakran), úgy tűnik, Plótinosz a lelket az érzéki-anyagi világot szabályozó értelmes rendező elvnek tekinti (lásd az *Előszó* V.1 szakasz (2) pontját). Tehát itt a *logosz* nem pusztán „kifejezés”, szemben King (2009. 114–115) értelmezésével, mely szerint a lélek annyiban *logosz*, amennyiben mind az érzékelhetőket, mind az értelemmel felfoghatókat képes megismerni. Hiszen utóbbi (a megismerőképesség) a *következménye* annak, hogy a lélek mindennek a *logosza* (3, 7–8). Arisztotelész is úgy gondolja, hogy a lélek valamiképp mindennel azonos, hiszen mindent képes megismerni, lásd *A lélek* III.8, különösképp 431b21–29.

⁴⁷ A *logosz* itt a hiposztázisra utal. Vö. IV.8.5, 25–26; 7, 5–7; Vö. IV.4.13, 17–25. A lélek mint a legutolsó alapelv az értelemmel felfogható világban, lásd pl. IV.4.2, 16–18; vö. VI.2.22, 28–35; VI.4.16, 18–20. A *logosz* mint az anyagtól teljesen különböző természetű: III.6.15, 5–9.

érzéki világban vannak.⁴⁸ Ezért tehát mindkettőhöz kapcsolat fűzi; az egyikről jó hatásokat fogad be és új életre kel, a másiktól azonban megtéved a hasonlóság miatt és mintegy [10] megbűvölve alámerül.⁴⁹ Mivel középpüthelyezkedik el, mindkettőt érzékeli.⁵⁰

Akkor mondják, hogy az intelligibilis létezőket elgondolja, amikor eljut oda, hogy emlékezzen rájuk, ha hozzájuk kapcsolódik.⁵¹ Azáltal ismeri meg ugyanis őket, hogy valamiképpen azonos velük.⁵² Nem úgy ismeri meg őket ugyanis, hogy magába telepítené őket, hanem úgy, hogy valamiképpen birtokolja őket, látja őket, azonos velük egy elég homályos módon, azokká válik úgy, hogy [15] a homályosból mintegy felébredve világosabbakká lesz, és a lehetőségtől eljut a megvalósulásig.⁵³

Az érzékelhető dolgok ugyanezen a módon mintegy hozzá kapcsolódnak, és ezeket önmagából felragyogtatja és úgy intézi, hogy szemei előtt legyenek,⁵⁴ hiszen képessége előzőleg felkészült erre és már előtte mintegy terhes velük.⁵⁵

⁴⁸ Vö. IV.7.9.

⁴⁹ A jó hatások nyilvánvalóan felülről, az Értelemről érik, míg a rossz hatások alulról, az érzékelhető világtól; lásd az *Előszó* I. szakaszát. Az érzékelés megtévesztő hatásáról lásd a 84. jegyzetet. A megtévesztésről mint „megbűvölésről” vö. IV.4.40, 28–31; Taormina 2022. 183–184.

⁵⁰ A lélek közbülső helyzetéről és kétféle irányultságáról lásd az *Előszó* I. szakaszát.

⁵¹ A „hozzájuk kapcsolódik” (*prosz autoisz gignoitō*) kifejezés arra utal, hogy rájuk figyelünk (*pace* Armstrong). Hiszen az, hogy mi válik számunkra tudatossá és mire emlékezünk, függ a figyelmünktől; lásd Morel 2007. 387; King 2009. 117; Taormina 2022. 184–185. A meghatározáshoz lásd Alkinoosz *Platón tanítása* XXV.3, 178.8–9.

⁵² VI.5.7, 1–6.

⁵³ Az ideák, intelligibilis létezők, megragadása, vagy „érzékelése” kapcsán Plótinosz itt a visszaemlékezés platonikus tanára utal, amiről lásd az *Előszó* V.1 szakasz (2) pontját. Ahogy Taormina (2022. 184) megjegyzi, leírása teljesen tradicionális (lásd még Helmig 2012. 201–202). A visszaemlékezés tehát nem igényli, hogy a lélek bármit befogadjon, hiszen az ideák eleve benne vannak potenciálisan. A léleknek „csupán” befelé kell fordulnia és mintegy felébredve aktivizálnia az ideákat.

⁵⁴ Az érzéki emlékezés képességéről van szó, nem magáról az érzékelésről, szemben több kommentátor – pl. Armstrong (1984) és Kalligas (2023. 157) – értelmezésével. Így a mondat nem jelenti, hogy érzékeléskor a lélek hozza létre az érzékelés tartalmát, vagy velünk született formák aktualizálásaként jön létre, és így nem függ az érzékelés semmi külsődlegestől. A 2, 6–18 alapján világos, hogy valamiféle affekciónak lényegi szerepe van a külvilággal való kapcsolat megteremtésében. Lásd King 2009. 117–118; Taormina 2022. 189–192.

⁵⁵ Vagyis az érzéki emlékezet képessége korábbi érzékelések által jön létre, „válik alkalmassá” (*hetoimosz*, lásd még 3, 58–60) és „erősödik meg,” ahogy látni fogjuk. Vö. Clark 1942. 362; King 2009. 119; Taormina 2022. 190–192.

Amikor tehát [a lélek]⁵⁶ megerősödött [20] bármivel kapcsolatban, ami neki megnyilvánul,⁵⁷ régóta olyan állapotban van, mintha az jelen lenne számára, és ennél inkább megerősödött vele kapcsolatban,⁵⁸ annál tovább tart a jelenlét.⁵⁹

A gyerekekről is ezért mondják azt, hogy jobban emlékeznek,⁶⁰ mert nem fordulnak el a dologtól, hanem a szemük előtt marad, hiszen egyáltalán nem sok dologra tekintenek, hanem csak kevésre. Akinak viszont az értelme és képessége⁶¹ [25] sokra irányul, azok mintegy elrohannak mellettük és nem maradnak meg náluk. De ha megmaradnának a lenyomatok, sokaságuk nem tenne minket kevésbé emlékezővé. Továbbá, a lenyomatok megmaradtakor nem kellene keresgelnünk azért, hogy felidézzük őket,⁶² és elfelejtenünk sem kéne előbb, hogy

⁵⁶ Az eredetiben nincs kitéve az alany. Másik lehetőség, hogy a „képesség” az alany, hiszen az előző mondatban említésre kerül, vö. Taormina 2022. 99–100, 6. jegyzet. Mivel azonban Plótinosz éppen azt akarja kimutatni, hogy az emlékezés egy képesség és erő (vö. 58. jegyzet), és az előző mondatokban a lélek az alany, talán itt is. Akárhogy is legyen, a lélek emlékező-képességéről van szó.

⁵⁷ A „megnyilvánul” a *phanentón* fordítása: jelentése „látvány,” „megjelenés.” A szó töve (*phan-*) azonos a reprezentációra használt szó, *phantasztia*, tövével, így, bár a IV.6-ban nem említi Plótinosz, hogy az emlékezés a reprezentációs képességhez tartozik, a kapcsolatra ily módon utal. Vö. King 2009. 123; az *Előszó* V.1 szakasz (5) pontja.

⁵⁸ Plótinosz már itt utal saját elméletére, hogy az emlékezés egy képesség (*dünamisz*), erő (*iszkhüsz*) egy bizonyos tevékenység megvalósítására, mely gyakorlással erősíthető; lásd a 65. és 73. jegyzetet. Az értelmezéshez lásd King 2009. 120, 517. jegyzet.

⁵⁹ King (2009. 120–123) ezt a mondatot úgy veszi, mint az emlékezés definícióját, az előbb említett kétfajta emlékezés leírásából vett általánosításként. Ennek lényeges eleme, hogy a lélek úgy tekint az emlékezés tárgyára (arra, hogy korábban érzékelt valamit), „mintha jelen lenne,” miközben csak a megnyilvánulás van jelen: vagyis jelen van gondolatban. Aphrodisziaszi Alexandrosz hasonlóan írja le a téves reprezentáció okát: „a reprezentációs képességet olyan maradványok mozgatják meg, amelyek olyanok, mintha jelenlévőkből lennének (*hósz apo parontón*), de nem jelenlévőkből vannak” (*A lélek* 70.15–16; saját fordítás, lásd Hangai 2020b), mely pl. az álomhoz kötődik (*A lélek* 71.1–2).

⁶⁰ Arisztotelész szerint a gyerekek épphogy rosszabbul emlékeznek, a testi változások miatt. Plótinosz itt felhoz egy állítólagos empirikus tényt (a gyerekek jobban emlékeznek, mint a felnőttek), és azt igyekszik megmutatni, hogy az ő magyarázata erre (az emlékezés egy képesség) adekvátabb, mint egy olyan magyarázat, amely lenyomatokat feltételez. Vö. az *Előszó* III.4. szakasz (4) pontjával. Rögtön hozzá is teszi (3, 24–27), hogy a figyelem megosztása rosszabb emlékezethez vezet.

⁶¹ Ahogy több kommentár is jelzi, itt Plótinosz az értelem (*dianoia*) mellett az érzékelőképességre gondolhatott (amiről fentebb írt), hiszen az emlékezés kétfajta tárgya lehet a gondolat és az érzékelt dolgok. Az „értelem” említésével a felnőttek emlékezetét állítja szembe a gyerekekével.

⁶² A „felidézés” (*anamnészthai*, valamint *anamimnészkeszthai*, 3, 29) szó töve azonos a „visz-szaemlékezés” (*anamnészisz*) szóéval. Tulajdonképp a „felidézés” az *anamnészisz* egy másik, például Arisztotelészénél is található értelmezésére utal, mely szerint szándékolt keresés eredményeként jön létre (lásd az *Előszó* V.1 (2) pontját). A felidézésnek ugyancsak a fogalma megtalálható a retorikai hagyományban, pl. Longinosznál Az emlékezés 39, 44. Ha azonban keresés szükséges, akkor nem lehet bennünk az emlék aktív, hanem potenciálisan van meg bennünk, és aktivizálnunk kell. Ha azonban lenyomatot birtoklunk, az már aktuálisan van meg nekünk. Vö. Platón *Theaitétosz* 195c–196b; 197b–198d. Plótinosznak ez az érve tehát hasonló Alexandrosznak a reprezentáció (*phantasztia*) kapcsán a sztoikusok ellen felhozott érvére, *A lélek* 68.10–21, erről lásd az *Előszó* III.4 szakasz (2) pontját.

utóbb felidézzünk, hiszen ott lennének.⁶³ Az emlékezet visszanyerését⁶⁴ javító gyakorlatok is [30] világossá teszik, hogy ami zajlik, nem egyéb, mint a lélek erősítése,⁶⁵ csakúgy, mint a karok és lábak edzése is azoknak a könnyű megtételére irányul, amiket testünk nem tesz meg eleve, de amire a folytonos felkészüléssel képessé válik. Miért is van ugyanis, hogy egyszer vagy kétszer hallva valamit nem emlékezünk rá, viszont, ha sokszor halljuk, akkor igen,⁶⁶ és amit korábban hallottunk, de nem [35] tartottuk meg, arra sokkal később már emlékezünk? Bizonyára nem azért, mert valaha korábban megtartottuk a lenyomat egy részét, hiszen akkor emlékezni kellett volna ezekre.⁶⁷ Hanem szinte egy csapásra következik be, valamilyen későbbi hallomás vagy gyakorlás eredményeképpen.⁶⁸ Mindezek mellett tanúskodnak, hogy előhívódik a lélek azon képessége, amivel emlékezünk, [40] amennyiben felerősödik akár általában véve, akár ezzel a bizonyos dologgal kapcsolatban.

Mivel pedig nem csupán azoknak az emléke van jelen számunkra, amit begyakoroltunk, hanem azok, akik sok ismeretet merítettek abból a szokásukból, hogy hírekkel szolgálnak, képesek lesznek arra, hogy másokkal kapcsolatban is könnyen szert tegyenek arra, amit visszanyerésnek mondanak,⁶⁹ mi mást is tekinthetnénk az emlékezet okának, ha nem [45] ezt az erőre kapott képessé-

⁶³ Mi mástól válna az emlék potenciálissá (lásd az előző jegyzetet), mint a felejtéstől? Plótinosz itt ugyancsak tradicionális elképzelésre utal, mely Platón visszaemlékezés tanának is részét képezi (*Phaidón* 75d–e), és végigvonul a platonikus hagyományon, pl. Alkinoosz *Platón tanítása* VI.6, 159.21–24; XXV.3, 178.8–12; Longinosz *Az emlékezés* 60–65.

⁶⁴ Az *analépszisz* szó szerepel itt (ahogyan a 3, 44 sorban is, valamint ugyanezt a szótövet találjuk az „ismeretet merítettek” kifejezésben 3, 42). Jelentése általában „visszaszerzés,” de mind Platónnál (*Philebosz* 34b; vö. *Törvények* IX, 864b) és Arisztotelésznél (*Az emlékezet és a visszaemlékezés* 1, 451a12–14; 2, 451a20–22), mind Longinosznál (*Az emlékezés* 65, 93–98) az emlékezésre vonatkozik, utóbbinál ismétléssel alakítja ki a visszanyerés képességét (vö. LSJ *ἀνάληψις* II.4; *ἀναλαμβάνω* I.7; II.4). Sleeman–Pollet (1980) értelmezésében „memorizál”. Vö. Taormina 2022. 34, 101–102, 205–206.

⁶⁵ Plótinosz a *dünamószisz* szót használja, melynek töve azonos a „képesség” *dünamisz* szóval. A kifejezés LSJ szerint egyedül itt fordul elő. Taormina (2022. 206–207) értelmezésében arra utal, hogy egy képesség alakul ki a gyakorlás által.

⁶⁶ Plótinosz, úgy tűnik, itt Longinosz (*Az emlékezés* 101, 129–134) érvét fordítja ki. Eszerint nem elég egyszer hallani valamit ahhoz, hogy emlékezzünk rá, szükséges az ismétlés (lásd 64. jegyzet), és ez azt mutatja, hogy az emlékezés lenyomat, hiszen a lenyomat kontúrja is akkor válik élessé, miután a benyomás megismétlődött; vö. Kalligas 2023. 157. Ezzel szemben Arisztotelész megjegyzi, hogy „néhány dologra, amiket egyszer láttunk, jobban emlékezünk, mint más, sokszor látottakra” (Arisztotelész *Az emlékezet és a visszaemlékezés* 2, 451b15–16), bár azt elismeri, hogy az ismétlés javítja a visszaemlékezés képességét (452a28–30).

⁶⁷ Hiszen a lenyomat birtoklása emlékezést jelentene, lásd a 62. jegyzetet. Vagyis nem lehetséges, hogy az ismétléssel létrejövő teljes lenyomatra már emlékezünk, de a részek lenyomataira még nem, vö. 66. jegyzet. Arisztotelész a visszaemlékezés kapcsán említi, hogy olykor egy rész alapján az egész emlék felidézéséhez eljuthatunk (*Az emlékezet és a visszaemlékezés* 2, 451b20–22).

⁶⁸ *Az emlékezet és a visszaemlékezés* 1, 451a12–14; 2, 451b10–452b23.

⁶⁹ Arisztotelész használja a „visszanyerés” *analépszisz* szót, de Plótinosz is utalt már rá 3, 29 sorban: lásd a 64. jegyzetet.

get?⁷⁰ A megmaradó lenyomatok ugyanis inkább az erőtlenségről, mintsem az erős képességről árulkodnak; hiszen az, ami a leginkább befogadó a lenyomatokkal szemben, azért ilyen, mert engedi azt; ugyanis, mivel a lenyomat egyfajta affekció,⁷¹ az, amit nagyobb benyomás ért, jobban emlékezne. Úgy tűnik viszont, hogy ennek az ellenkezője történik. [50] Bármit is gyakoroljunk ugyanis, ez nem teszi a gyakorlás alanyát olyanná, ami könnyen fogad be hatásokat. Az érzékek, mondjuk egy szem, esetében sem az erőtlen lát, hanem az, amelyiknek erőteljesebb képessége van a tevékenységre. Emiatt az öregeknek gyengébb az érzékelésük, és az emlékezettel is hasonló a helyzet.⁷² [55] Az érzékelés és az emlékezet tehát valamilyen erő.⁷³

Továbbá, ha egyszer az érzékelések nem benyomódások, hogyan is lehetnek az emlékek olyasmiknek megtartásai, amelyek eleve nem is kerültek be?⁷⁴

Ha pedig [az emlékezet] valami képesség és készenlétre való előkészület,⁷⁵ miként van az, hogy nem ugyanakkor, hanem később jutunk el oda, hogy előhívjuk⁷⁶ ugyanazokat a dolgokat?⁷⁷ [60] Azért, mert a képességet mintegy fel kell szerelni és fel kell készíteni. Ezt látjuk ugyanis a többi képességnél is, amelyek

⁷⁰ Akik „hírekkel szolgálnak” (*apangeliaisz khrészthai*) mások számára, azért képesek erre, mert addig ismételték az üzenetet, amíg meg nem tanulták fejből. Vagyis Plótinosz arra utal, hogy a változatos információk ismétléssel való emlékezetbe vésésével az emlékezet képessége erősödik. Ehhez az értelmezéshez lásd Igal 1985. 482, 14. jegyzet és Taormina 2022. 102, 7. jegyzet, 211–212.

⁷¹ Ahogy a IV.6.2 fejezetben (29. jegyzet), az „affekció” *pathosz* szóval itt is (lásd még 3, 69, valamint „benyomás ért” *peponthosz* 3, 48; „benyomást fogadjon be” *paszkhein* 3, 69) a lenyomat passzivitását, hatás jellegét emeli ki Plótinosz.

⁷² Míg Arisztotelész fiziológiai különbségekkel magyarázza az emlékezőképesség különbségeit (*Az emlékezet és a visszaemlékezés* 1, 450a31–b11; 453b1–7, lásd az *Előszó* III.4 szakasz (4) pontját), Plótinosz a képességek ereje közötti különbséggel, vagyis pszichológiai tényezőkkel. A IV.3.29, 32–36 helyen azonban ad bizonyos szerepet a fiziológiai magyarázatnak is, vö. az *Előszó* V.1 szakasz (6) pontja.

⁷³ Plótinosz konklúziója tehát, hogy az emlékezés: „erő,” *iszkhüsz*; vö. IV.3.29, 29.

⁷⁴ Ti. a lélekbe nem kerültek be. Itt megismétli Plótinosz az értekezés kiindulópontját: 1, 1–5.

⁷⁵ A 3, 18. sorban fejtette ki Plótinosz, hogy mielőtt az emlékezés képessége aktualizálódik, „előzőleg felkészült” erre (*hetoimész úszész*). A 3, 33 sorban a testi „felkészülés” (*hetoimaszthai*) analógiájára írja le az emlékezet képességét. Erre utal itt vissza a „készenlétre (*hetoimon*) való előkészület” kifejezéssel. A gondolat és a terminus visszatér a 3, 60 sorban – a képességet „fel kell készíteni” (*hetoimaszaszthai*) –, és a 3, 62 sorban – a képességek „késznek (*hetoimazomenón*) annak megtételére, amire képesek”.

⁷⁶ Az emlékezéssel kapcsolatban az „előhívás” (*anapolészisz*) szó Platónról ered (*Philéboz* 34b), és a lélek magába fordulására, a visszaemlékezésre utal; vö. Taormina 2022. 67–69.

⁷⁷ Plótinosz elmélete szerint mind az érzékelés, mind az emlékezés lelki képesség, erő. Ráadásul ugyanaz a tartalmuk, hiszen olyasmire emlékezünk, amit korábban tapasztaltunk, a múltban: IV.4.6, 2–3; vö. Arisztotelész *Az emlékezet és a visszaemlékezés* 1, 449b10–28; az *Előszó* V.1 szakasz (1) pontja; V.2 szakasz. Vagyis, miért van mégis, hogy az emlékezéshez el kell telnie időnek (vö. Arisztotelész *Az emlékezet és a visszaemlékezés* 1, 449b25; 2, 451a29–31), az érzékeléshez viszont nem.

készek annak megtételére, amire képesek, és némelyeket tüstént létrehoznak, másokat pedig akkor, ha összeszedik magukat.⁷⁸

Többször azonban nem ugyanazok az emberek válnak jó emlékezőkké és éleselméjűekké is,⁷⁹ [65] mert nem ugyanazon képesség vonatkozik mindketőre, mint ahogyan nem ugyanaz az ember lesz jó bokszoló és jó futó is.⁸⁰ Más emberben ugyanis más jegyek uralkodnak. Mégsem akadályozná meg az, hogy valamilyen lelki kiválósággal bír, abban, hogy elolvassa azokat, amelyek benne nyugszanak, sem annak, aki erre fel hajlik, nem kell képtelennek lennie arra, hogy benyomást fogadjon be és azt [70] megtartsa.⁸¹ Az a tény, hogy a lélek nagyság nélküli, szintén amellet tanúskodik, hogy a lélek egy képesség.⁸²

Általában véve egyáltalán nem csodálatos, hogy a lélekkel kapcsolatos dolgok másként vannak, mint ahogyan azt az emberek feltételezik,⁸³ mert nem vizsgálták meg őket, vagy a bennük sietősen megfogalmazott elképzelések miatt, amelyek az érzéletekből erednek és hasonlóságuk miatt becsapják őket.⁸⁴ [75] Az érzékelést és az emlékezést ugyanis úgy tekintik, mint ahogyan a viasztáblára

⁷⁸ A képességeket tehát egyrészt elő kell készíteni, fel kell szerelni, vagyis a kialakításukhoz erőfeszítésre, gyakorlásra van szükség. Másrészt, a már kialakított képességek között is van olyan, amely azonnal működképes – például az érzékelőképesség –, mások esetén ahhoz, hogy használatba vegyünk, „össze kell szedni” magukat – ilyen az emlékezés.

⁷⁹ Erre a tényre Plótinosz a IV.3.29, 16–19-ben is utalt, lásd az *Előszó* V.1 szakasz (4) pontját. Szinte szó szerint idézi Arisztotelész *Az emlékezet és a visszaemlékezés* 1, 449b6–8 szövegét, kicserélve a „jó visszaemlékezőket” az „éleselméjűekre.” Ez a gondolat általánosan elterjedt, lásd pl. Platón *Theaitétosz* 144a–b; *Állam* VI, 503c–d. Kalligas (2023. 158) szerint ez is Longinosz elleni érv lehet (lásd *Az emlékezés* 16–28, 38–44).

⁸⁰ A bokszoló és a futó példáját lásd Arisztotelész *Kategóriák* 9a14–24 helyen (vö. 3, 31–33). Itt azt mondja Arisztotelész, hogy ezek olyan minőségek, melyeket egy természetes képesség alapján nevezünk meg. Az ilyen képességgel rendelkező személy valamit könnyen meg tud tenni, nem pedig valamit elszenvadni képes. Vö. Aphrodisziaszi Alexandrosz *Kommentár Arisztotelész Metafizikájához* 390.9–394.8.

⁸¹ Talán az alábbiak szerint kell értenünk ezt a rendkívül tömör érvet. Tegyük fel, hogy az emlékezet lenyomat megtartása („amelyek benne nyugszanak”). Egyrészt ekkor is egy képesség vagy „lelki kiválóság” szükséges ahhoz, hogy a lenyomatból emlékezés legyen („elolvassa”). Másrészt, a képesség hiánya sem azt jelenti, hogy nem tud benyomást befogadni és megtartani. Vö. Taormina 2022. 222–225; Morel 2007. 394. oldal 48. jegyzet.

⁸² Vö. II.5.3, 22; VI.2.5, 12–14; és Taormina 2022. 248–250; az *Előszó* V.1 szakasz (2) pontja.

⁸³ A fordítás alapjául szolgáló szöveg javításon alapul: a kéziratokban *panta thaumaszon* szerepel, amit Theiler javítása alapján H-S² *pant' ú thaumaszon*-ra javít. A kéziratok szövege alapján az alábbi fordítás lehetséges: „Általában véve, minden lélekkel kapcsolatos dolog rendkívüli módon másképp van, mint ahogyan azt az emberek feltételezik.” Taormina (2022. 250–252) javaslata alapján ez arra utalhat, hogy Plótinosz képesség-elmélete nagyban különbözik az általánosan elfogadott lenyomat-elmélettől, és utóbbi képviselői mégsem veszik ezt észre.

⁸⁴ Hasonlóképpen hibás a kiindulópontjuk – az érzékelésnek hisznek, szemben az értelemmel –, és ezért gondolják Plótinosz szerint azt, hogy a test valóságos létező (ti. a sztoikusok: III.6.6, 65–72; VI.1.28, 3–18; vö. Magrin 2015. 254–257, 266), a lélek a testben van (IV.3.20, 41–51), vagy a lélek kiterjedt (VI.4.13, 2–6). Vö. V.5.11; V.8.9, 28–34.

vagy lapokra írt betűket, és sem azok, akik testnek tartják a lelket, nem látják mindazon képtelenségeket, amelyek feltételezésükkel együtt járnak, sem azok, akik testetlennek.⁸⁵

*Fordította Lautner Péter, az eredetivel egybevetette és
a magyarázó jegyzeteket készítette Hangai Attila.*

⁸⁵ A polémia általános, bármely lenyomat-elmélet ellen érvényes: vagyis Plótinosz a lenyomat-elmélet lényegét azonosítva érvel ellene; lásd az *Előszó* III. szakaszát.